

-uus vai -us?

Siinä Virittäjän numerossa, joka oli (1945) omistettu minulle täyttäsäni 60 v., sain havaita myös MARTTI RAPOLAN poleemisen kirjoituksen »Vaaksan pituus» (s. 369—). Kirjoittaja puolustaa edelleen Kanniston, Ojansuun ja ennen kaikkea omaa mielipidettään, jonka mukaan *us-*, *ys-*loppuisissa abstraktijohdannaisissa (*pituus*, *totuus*, *suuruus*, *vanhuus*, *koiruus*, *köyhyys*, *nöyryys* jne.) pitkä vokaali olisi tunkeutunut alkuperäisen lyhyen tilalle »äänneläillisistä» muodoista (esim. **totūn* < **totuden*, josta nomin. *totūs*, vrt. Setälä, ÄH s. 70). Johdin **vōsi* olisi sen mukaan jo kantasuomessa ollut lyhentyneenä pelkäksi *-us* päätteeksi. (Ei muuten ole mitenkään todistettua, että alkup. johdin olisi ollut **ōsi*, se tekisi *u:*nkin ymmärtämisen vaikeammaksi.) Kirjoituksen luettuani tunsin halua ottaa kysymyksen kaikessa laajuudessaan vielä kerran pohdittavaksi, mutta olen näemmä jo aikaisemmin, viimeksi murrekartastossani ja sen selityksissä (SM III A, kartta 102, ja B s. 176—), mielestäni siinä määrin tehnyt uskottavaksi lyhytvokaalisuus-perusteiden heikkouden, että arv. virkaveljeni saa tyytyä tässä — ja näin pitkän ajan jälkeen — vain muutamiin kaipaamiinsa vastaväitteisiin. Olisin kyllä suonut hänen tekevän vastaväitteitä juuri suomen murteiden kohdalta, kun luulen kyllin selvästi osoittaneeni miten *lyhyen* vokaalin (esim. Ala-Satak. *tottūs* : *toturella*) on ymmärrettävä syntyneen (se on tapahtunut etupäässä seuraavan tavun voimakkaan sivupainon vuoksi, minkä jälkeen yleistyksiä on tapahtunut), sillä juuri tuosta lyhyestä vokaalista Ojansuukin sai epäilyksensä siemenen, kun hän ei voinut sitä »ymmärtää» muuten kuin alkuperäisestään säilyneeksi. Rapola tyytyy suomen kohdalta vain kertaamaan Setälän hypoteesin **vanhuden* > *vanhuen* > *vanhūn*, josta muka *vanhūs* pro **vanhus*. On kysyttävää, onko *vanhūn* (*vanhūlla* jne.) muotoa edes ollut paitsi Agricolan luomuksena tai satunnaisena analogiamuotona. Ja *kohtuullinen*, *miehuullinen*, ikäänkuin nämä eivät länsimurteissakin

voisi olla johdannaisia *kohtuus*, *miehuus* muodoista, tai muuten analogisia (kuten *onnettuus* pro *onnettomuus*), jota paitsi monitavuinen johdin voi muuttaa painosuhteita ja viedä kehityksen vaikkapa yhdessä sanassa poikkeuksellisesti eri teille.

Sellainen »pikku sana» (Rapola s. 369) kuin *nyt*, eest. *nüüd* ei kelpaa keskustelun pohjaksi ollenkaan, sillä lausepainosuhteet kuluttavat partikkeleita niin, että niistä kyllä saa teorioiduksi alkumuodon kukin haluamalla tavalla. Olen tosiaan edelleen — kaikista vähiten ugristien tuumia loppu- *t:n* alkuperäisyydestä hyväksyen — sitä mieltä, että tämä sana on ollut yks. partitiivi sanaa *nükūs*, koska yhä tavataan murremuoto *nüttä* ja koska funktiokaan ei estä (»tätä aikaa» = »tähän aikaan», luultavasti jo kantasuomessa, kuten on mm. suomessa ja vepsässä), mutta kun partikkelista on muutenkin murteitten vain tynkä jäljellä (esim. suom. *nü*, liiv. *ni*), on jokseenkin samantekevää, pannaanko kantasuomeen **nüküttä* vai jo **nüyüttä*, sillä partikkeliksi muodostuneen substantiivin kehitys kai jo varhain lähti kulkemaan kulumistaan kohti. Ja saman tien otettakoon puheeksi myös väite *m i n k ä v u o k s i* ei ainakaan *ū*:ta ja *ü*:tä muka voinut kantasuomessa olla, »vakaumus», jonka Rapola ilmoittaa olleen »lähtökohtanansa» ja johon TOIVONENkin (Suomi 101: 266) nojaa, nimitäin että »ei ole voitu osoittaa ainoatakaan varmaa esimerkkiä siitä, että kantasuomessa olisi yhdistämättömässä sanassa ensi tavua kauempana esiintynyt pitkiä vokaaleita» (Rapola s. 369, myös alaviitta). Miksi ei silti voi edellyttää, että *-ūs*-johdannaisen mukana tuli? Sehän on taivutukseen nähden säilyttänyt yhdyssanan luonteenkin suomessa vielä tänä päivänä (taipuu kuten *vuosi* < **vōsi*), ja kun sivupaino on luultavasti kauan pysynyt johtimella, niin sen pitkä vokaali oli sitä vähemmän uhattuna. Sitä paitsi on vanhastaan (ei suinkaan vasta Tunkelon osoituksesta, kuten Rapola mainitsee) oltu siinä uskossa, että pitkä *i*:kin on ensi tavua kauempana ollut kantasuomessa mahdollinen (siis korkea pitkä vokaali kuten *ū*). Jos joku on kuvitellut tai kuvittelee *ī*:n tilalle *i̇*:tä, on ero vain paperilla, sillä itse asiassa emme ensi tavunkaan pitkää vokaalia yleensä äännä niin, että siihen ei jäisi diftongivivahdusta. Ei muutenkaan saisi olla väitteitä singottaessa lähtökohtana jokin hatara teoreettinen ennakkovakaumus, vaan suomesta ja sukukielistä saatavat tosiasiat, niiden joukossa tieto, että pitkä vokaali tässä tapauksessa on kuulunut johtimeen *j o s k u s*, sillä johdannainen ei olisi esisuomeenkaan tupsahtanut valmiina.

Ei siellä eestin puolella ole mitään sellaista kirjavuutta, jota Rapola, Wiedemanniin viitaten, valittaa, sillä kielihistoriaa ymmärtämätön Wiedemann on kielioppinsa siinä kohdassa (ss. 187—189) sotkenut eri joh-

dannaisia yhteen (*pettus* — *pettis*, *këttus* — *këdis* yms.)¹, mutta mitään, mikä viittaisi puheenaolevan tyyppin vartalon heikkoasteisuuteen, siis alkuperäiseen lyhyeen *u*:hun (vrt. esim. *peittus* < **peittūs*), ei luettelosta ilmene. Sellaisia esittää pari kappaletta — ennestään tuttuja nekin — vasta Rapola. Ensiksi *kohus* 'oikeus, tuomioistuin' on tietenkin yhdistettävä suom. *kohtuus* sanaan. Rapola ei vain tullut ajatelleeksi, että odotettava **kohtus* on säännöllinen inessiivi (käisin *kohtus* ja *kohus* möistis . . ., miltä kuuluisi **kohtus* möistis . . . ?), niin että analogiaa oli etsittävä mahdollittoman yhteensattumisen häätämiseksi. Siinä olikin ulottuvilla tyyppi *puhtas* ('puhtaassa'): *puhàs*, jonka mukaan siis *kohtus* : *kohus*; part. *kohust* (kuten *puhast*) merkitsee 'velvollisuutta', *kohuì* 'oikeutta', kai pro **kohtud*, kuten vielä murteittain *õ̀icui* 'oikeutta' (yleisesti anal. *õ̀icust*). Toinen Rapolan esimerkki on (Postilta otettu, minunkin setukaisilta merkitsemäni) *üitë piu'* 'yhden pituudet', oikeastaan »yhden pituudet», (Posti:) *kaitë jalà piu'* 'kahden jalan pituinen', *kolm sülb piutta*, (minulla:) *panë piutta* 'panen pitkälleen', (Otepää:) *üitë pikkutse* tai *üitë piutse* 'yhtä pitkät', (Võnnu:) *üitë piü*, (Rõuge:) *üitë piü*. Niin että on mitä valita, sitä vain ei, mitä Rapolan tulisi odottaa: **pittu* < **pitudet* rai *piüt* < **pidutta*. Selitetään, että »vir. *piü'* muoto, joka on oik. pl. nom., on Postin käsityksen mukaan heikkoasteinen partitiivin analogian vaikutuksesta» (s. 373), mutta asia jää hämäräksi. Eiköpä itse *piutta* liene *piü'* muodon pohjalta tehty partitiivi, jossa ilmenee kaksinkertainenkin partitiivin päätte. (Käsitys, että siinä olisi possessiivisuffiksien jäännös, on tietysti sekä vain olettamus.) Samaa on sanottava muodosta *korutta*, jonka toki pitäisi, jos säännöllinen olisi, näyttää *rg*:tä, koska sen kantasana on *kōrge*. Muutenkin on käsiteltävä edustus aivan poikkeuksellinen (luultavasti ovat pohjana heikkoasteiset adjektiivit *piütse*, *kōütse*), sillä muuten on aina ensi tavussa toisen tavun pitkää *u*:ta edellyttävä pidennys: on *sȭprus*, *tarkkus* (t. *tarkkus*), part. *tarkkuì*, *pikküs* (eestP *pikkus*, *pilkus*), samoin *ārcus*, *nȭivus*, *albus*, *lāikus* jne.). On tietysti mahdollista selittää ne *kōrgus*, *kȭrcus* tyyppin (< **korketus* reps. **korketūs*) analogian aiheuttamiksi — kuten Rapola on tehnytkin —, mutta mitään pakoittavaa tarvetta siihen ei ole. Eiköhän vain jokin **arus*, **aruì* tai **lāisus*, **lāisuì* olisi analogialta säilynyt, jos sellaisia olisi ollut, mutta ei ole löydetty edes poikkeuksia kuin pari edellämäinnittua, nekin täydellisten muotojensa rinnalta. Kun tällaiset sanat ovat sitä paitsi taivutukseltaan

¹ Rapolakin sieppaa suomesta *vanhus* ja *pahus* sanat muka lyhyen *u*:n alkuperäisyyttä todistamaan, vaikka kysymyksessä on kokonaan toinen tyyppi (*sormus*, *lutus*, *vätys* jne.). Aivan epäilyttävä »reliikki» on myös *parahultainen*. Sehän saattaa vaikka pohjautua ilman muuta *parahus* sanaan, jossa *u* selittyy kuten sanassa *ahkerus*.

sekaantuneet *-ks*-sanoihin (*ārcus* : *ārcuse*), olisi analogia sitä vähemmän hätyyttänyt näitä, siis (*arg* :) **arus*, **aruse*, **arusest* yms. muotoja, jos niitä olisi ollut.

No, karjalassahan on tosiaan *lāsus*, gen. *lāskuen*, jota olen omasta puolestani tarpeettomastikin teorioiden seliteltyt ja johon Rapola käy voitonriemuisesti kiinni. Se vain, että kun hänen mukaansa *sk*:n astevaihtelu on myöhäistä mukautumista (niinhän Setälä opetti), pitäisi löytää esikuva, jossa heikkoasteisuus on »vanhaa perua», ja löytyykin: Genetzin mainitsema *pivuš* : *piduvuo-* (? , kai *piduo-*). Tuskinpa tässä on toinen (*lāsus*) vanhempi toistaan (*pivuš*), lopulta lienevät molemmat vain *m u k a u t u m i a* sellaisiin vaihteluihin kuin *kätküön* : *kätüt* tai *uhtuön* : *uhut*. Se on karjala-aunukselle erikoista, että vokaali on lyhyt (*hūjmuš*, *vīärüş*, *vīärüttä*, *tervehüş* jne.), mutta eihän siinä ole ihmettelemistä, sillä tässä sekakielessä on sen verran muutakin vepsäläisyyttä, sikäli kuin lyhyt vokaali ei ole yleistystä vokaalivartalosijoista (*hūjmuo-* < **hūjmuo-*). Pitkällä vokaalilla on sitä paitsi ollut lyhenemisedellytykset, miksei vaikka kantasuomessa, jo samasta syystä kuin suomessa: *tottūs* : *toturella*, eli milloin seuraavan tavun sivupaino nieli edellisen tavun kvantiteettia.

Savon pohjoinen ulkoryhmä on ollut läheisessä vuorovaikutuksessa karjalan kanssa ja todennäköisesti siltä taholta saanut ensiksi sellaisia lyhytvokaalisia muotoja kuin *kūivus*, *kovus*, *pahus*. Kun savolaiset *kuš*, *süş*, *ves* jne. korvattiin »täydellisillä sanoilla» *kusi*, *süsi*, *vesi* ja erikoisesti useampitavuiset (myös hämäläis- pohjalaisella kielialueella loppuheittoiset) pantiin — ilmeisesti karjalan vaikutuksesta — niinkään *i*:llisiksi, esim. *karkasi*, *pōjkasi*, *isoksi*, jouduttiin myös merkillisiin muotoihin *kūivusi* ('kuivuus'), *kovusi*, *pahusi*. Olisi uskomatonta, että tässä paikallisessa sekamurteessa olisi *s ä i l y n y t* muinaiseen **vōsi* johtimeen kuulunut *i*.

Ei ole Martti Rapola siis tuonut esiin mitään uutta, saati sitten vakuuttavaa, mikä tukisi uskoa pitkävokaalisen *-uus*, *-yys* johtimen myöhäsyn-tyisyyteen ja lyhytvokaalisen kantasuomalaisuuteen. Yhden hämmästyttävän seikan hänen todistelutapansa paljastaa. Vartalon *h e i k k o a s t e* olisi siis häneen mukaansa tämän johtimen edellä äännelaillinen — siitä huolimatta, että johdin vielä niinkin myöhään kuin »esisuomessa» on ollut *a v o t a v u n* edellä. Miten on siis sen astevaihtelun »ikivanhuuden»? Eihän se olisi siis voinut syntyä ainakaan ennen *e > i* ja *t > s* muutosta. Tai oikeastaan vielä kummempaa: hänen mielestään loppu *-i*, johon mm. vepsän liudennus viittaa (*suruš* yms.), olisi voinut kadota myöhään kantasuomalaisen ajan jälkeenkin, vieläpä hän pitää (kuten huomaa hänen monistetusta tutkimuksestaan Suomen kielen äännehistorian luentojen

pääkohdat, s. 70) noita yllämainittuja savon pohjoisen ulkoryhmän muotoja *vanhusi*, *kuivusi*, *pahusi* i:neen päivineen äännelaillisina. Siellä siis myös *pitusi* äännelaillinen, sen sijaan karjalassa **pitusi* > *pitus* > **pidus* > *pivuš*. (Ei edes partitiivia ole otettu »äännelaillisuuden» lähtökohdaksi.) Martti Rapola tuli näin ollen juhlan kunniaksi likelle minun kantaani astevaihtelun asioissa tai oikeastaan ylitti kerettiläisyydessä minutkin, 60-vuotiaan kerettiläisen. Valitan, etten minä voi samanlaista iloa tuottaa vanhalla ystävälle, 60-vuotiaalle Toivo LEHTISALOLLE, jota tällä kertaa juhlitaan, ja täydellä syyllä. Jos jotain arvostelevaa pitäisi onnitteluohella yrittää, niin tulkoon julki vakuutus, että hänen oppineisuuteensa uskotaan sitä paremmin, mikäli hän jättää kirjoitustavan hirvittävyysdessä jalon kilpailun Donnerin, Karjalaisen, Äimän ja Lagercrantzin kanssa. Pitäisi saada pyytää edes lahjaksi sulkuihin luettava ja käyttökelpoinen muoto (hyperfoneettisesta sitä paitsi kaksi erillistä tarkkaajaa tuskin kriipustaa täysin samanlaisen kuvion), etteivät hukkaan menisi hyvät humalat.

Lauri Kettunen.